

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.1+343.97

DOI: 10.33663/1563-3349-2023-93-4

В. І. ТИМОШЕНКО

КРИМІНОГЕННІ ФАКТОРИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ

Розглядаються економічні, політичні та ідеологічні фактори проти-правної поведінки, що мають криміногенний характер та негативні наслідки для суспільства і кожної людини зокрема. Увага акцентується на корупції та зростанні рівня бідності в Україні. Показано, що протиправна поведінка переважно зумовлена гострими суперечностями самого суспільства, несправедливістю та соціальною нерівністю, тотальною корупцією, є результатом складної взаємодії багатьох факторів, дія яких опосередковується конкретними відносинами, конкретною ситуацією, в яку потрапляє людина. Захистити себе від правопорушень суспільство може шляхом проведення соціальної політики, спрямованої на усунення факторів протиправної поведінки, зменшення проявів корупції, насамперед через покарання корупціонерів, та подолання соціальної несправедливості.

Ключові слова: делінквентна поведінка, злочин, корупція, правова свідомість, попередження.

Timoshenko Vira. Criminogenic factors of illegal behavior

Economic, political and ideological factors of illegal behavior are considered. It has been established that such behavior is the result of a complex interaction of many factors, the effect of which is mediated by the specific situation in which the person finds himself. First of all, behavior is affected by

© ТИМОШЕНКО Віра Іванівна – доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності Національної академії внутрішніх справ; ORCID: 0000-0003-2947-5627; e-mail: tymvera@ukr.net

sharp contradictions of society, injustice and social inequality, total corruption. To overcome it, it would be expedient to reduce the manifestations of corruption, first of all to punish the corrupt.

Key words: *illegal behavior, crime, corruption, legal awareness, warning.*

Вступ. Зниження рівня життя населення, порушення прав людини та криміналізація суспільних відносин є реальністю сучасної України. Через повномасштабну війну Росії проти України наша країна опустилася зі 142 на 153 місце в рейтингу миролюбних країн Global Peace Index. Рейтинг враховує такі фактори, як наявність конфлікту чи воєн у державі, участь у конфліктах інших країн, кількість смертей через конфлікти, відносини із сусідами, рівень злочинності, кількість біженців, рівень тероризму, рівень диктатури, кількість ув'язнених, рівень мілітаризації, наявність ядерної зброї, участь у миротворчих місіях [1]. Проблемою також є небачений раніше рівень корупції в Україні, що з кожним роком лише підвищується, а корупціонери залишаються непокараними. Така ситуація змушує звернутися до осмислення низки актуальних проблем, що стосуються криміногенних факторів протиправної поведінки, позначити шляхи її виявлення та попередження.

Метою статті є визначення та характеристика криміногенних факторів протиправної поведінки та її наслідків для суспільства і кожної людини. Для досягнення цієї мети необхідно виконати наступні завдання: розглянути сутність протиправної поведінки, визначити економічні, політичні, ідеологічні та інші фактори, що її зумовлюють, запропонувати способи попередження протиправної поведінки.

Стан розробки проблеми. Терміном «протиправна поведінка (правопорушення)» позначають різновид антисоціальної поведінки, яка порушує заборонну або зобов'язальну норму права, є небезпечною для особи та суспільства, зачіпає їх інтереси, що охороняються законом. Така поведінка в психології називається делінквентною (лат. *delinquens* – проступок, провина). Особа, що демонструє протиправну поведінку, розглядається як делінквентна особистість (делінквент), а самі діяння – як делікти. Протиправна поведінка за своєю сутністю означає наявність конфлікту між особистістю і суспільством, між індивідуальними та суспільними

інтересами. Ці конфлікти стимулюють і посилюють різні криміногенні фактори.

Проблему протиправної поведінки, її прояви в різних сферах суспільного життя вже досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені. Так, мотивацію злочинної поведінки вивчала О.В. Землянська [2]. Зміст поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» розглядав М.І. Панов [3]. Специфіку кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки досліджував В.О. Навроцький [4]. Мотиви вбивств, кваліфікуючі обставини злочину та наслідки для злочинця визначали Д. Йовашевич, З. Павлович, Д. Санчанин [5]. Е.Е. Бетус, Е.М. Кернс і Е.Ф. Лемье досліджували, як сприймаються населенням погрози і насилля у тому випадку, якщо злочинець оголошується психічно хворою особою [6]. Девіантну поведінку представників окремих професій аналізували Ю- Те Ту, Д. Сулиставиан, Д. Эковати, Х. Ризалди, які встановили небезпечний вплив на протиправну поведінку стресу на роботі [7].

Названі автори розглядали окремі аспекти проблеми протиправної поведінки, але не зосереджували увагу на комплексному аналізі всіх факторів, які зумовлюють поширення такої поведінки у світі та усунення яких сприяло б її попередженню. Таке дослідження допомогло б знайти способи впливу на осіб, схильних до протиправної поведінки, нові засоби та методи боротьби із злочинними посяганнями заради їх попередження. Звісно, таке дослідження не може обмежуватись однією статтею. Однак певні аспекти цієї проблеми автор вважає за необхідне розглянути у цій статті.

Методологічною основою статті є діалектичний та феноменологічний підходи, а також система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціально-наукових принципів і методів, зокрема: принципи об'єктивності, конкретності, комплексності; методи формально-логічний, системний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий.

Виклад основного матеріалу. Серед факторів протиправної поведінки насамперед слід звернути увагу на економічні. До них належить кризовий стан економіки, економічна нестабільність, розпад організаційно-економічних, виробничих зв'язків і структур, недоліки функціонування фінансової системи країни.

Одним із значущих джерел протиправної поведінки є соціальна нерівність. Різке соціальне розмежування, корупція, злидні біль-

шості населення – це соціальні феномени, які в сучасній Україні реалізовані повною мірою. Соціальна нерівність призводить до деформації соціальної сфери, погіршення стану здоров'я населення, у тому числі здоров'я психологічного, збільшення кількості осіб з алкогольною або наркотичною залежністю, що позначається на поведінці окремо взятої людини, її деградації та зростанні показників злочинності.

Регіональний директор Світового банку в Східній Європі Аруп Банерджі оцінює зростання рівня бідності в Україні в десятикратному розмірі, удари ж російської армії по критичній інфраструктурі тільки ускладнюють економічну ситуацію. За його словами, до кінця 2023 року 55% населення України житимуть у бідності [8]. Бідність і злидні, як відомо, породжують конфлікти в суспільстві та злочини проти власності.

Негативний вплив на поведінку людини справляють і природні, антропогенні й техногенні катастрофи. Сюди ж можна віднести й коронавірус COVID-19, який, за оцінкою експертів міжнародної організації Global Initiative Against Transnational Organized Crime, спричинив зростання попиту на низку товарів, у тому числі захисне спорядження і продукцію фармацевтичних фірм за паралельного падіння їх поставок; збільшення попиту на цифрові рішення, в тому числі через роботу дистанційно; зростання тривожності населення. Корупція і зв'язки з організованими злочинними угрупованнями стали глобальною проблемою системи охорони здоров'я, яка проявляється як на державному рівні (при закупівлях, розподілі ресурсів), так і на індивідуальному (наприклад, хабарі за пріоритетне медобслуговування). [9]. Все це аж ніяк не сприяє правомірній поведінці населення.

Політичними факторами протиправної поведінки є політична нестабільність, недовіра до влади, використання можновладцями своїх повноважень у корисливих цілях. Корупція, непотизм призводять до проникнення у владні структури представників криміналітету. Цьому сприяють і недоліки законодавства, його невідповідність сучасним умовам, особливо його неадекватність. Не на останньому місці за значимістю й згорання демократичних інститутів, незавершеність реформ у всіх сферах суспільного життя, його бюрократизація та посилення боротьби за владу із застосуванням будь-яких засобів, незважаючи на їх законність і відповідність

моралі. Нарешті, це етнонаціональні та релігійні конфлікти політичного характеру, що нерідко трапляються у світі.

Особливе занепокоєння викликає тотальна корупція в Україні. Корупція стримує економічний розвиток, негативно позначається на всіх сферах суспільного життя, вона становить реальну загрозу державі, суспільству, кожній людині. Нині, за умов воєнного стану, корупція настільки ж небезпечна, як і мародерство. Розкрадаючи бюджетні кошти, продаючи країні-агресору запчастини для військової техніки, навіть продаючи гуманітарну допомогу, корупціонери фактично працюють на агресора, чим створюють неабияку загрозу життю, здоров'ю, іншим правам і свободам людини.

Істотними є ідеологічні (соціально-психологічні) фактори протиправної поведінки, що призводять до деформації духовної сфери і є однією з причин злочинності. Це соціальний песимізм, тривога і невпевненість у завтрашньому дні, правова безграмотність, деформація правової свідомості, алкоголізм, наркоманія тощо. Набуває поширення моральна деградація особистості. Недоліки морального виховання проявляються в тому, що людина не має жодних уявлень про обов'язок, честь і гідність, зникає робити тільки те, що їй вигідно та безпечно. Про моральну деградацію суспільства свідчать навіть пости в соціальних мережах, у яких населення масово демонструє не лише власну безграмотність, а й хамство, жорстокість, схильність до насильства, впевненість у можливості уникнути покарання за будь-які протиправні діяння та своє стрімке наближення до маргінальних верств.

Маргінал (лат. *marginis* – край, межа, кордон) – це особа, світогляд та спосіб життя якої не відповідають тому, що у певному соціумі визнано стандартом, є традиційним. Така особа не вважає за потрібне дотримуватися загальноприйнятих правил і норм, нерідко демонструє агресивну поведінку стосовно інших людей [10, с. 132]. Особливо небезпечною є ситуація, коли формуються маргінальні групи населення, які схильні до протиправної поведінки і є загрозою суспільній безпеці.

Викликає занепокоєння й соціальна детермінація делінквентної поведінки підлітків. Нині таку поведінку пов'язують не лише з порушенням нормального розвитку особистості, викривленням процесу її соціалізації, а й із зовнішніми факторами впливу, що зумовлені соціально-економічними і політичними потрясіннями,

морально-естетичною і правовою нестабільністю розвитку нашої країни [11, с. 51]. Факторами протиправної поведінки неповнолітніх є також проблеми з освітою, негативний вплив однолітків, схильних до протиправної поведінки, сімейні проблеми, зловживання алкоголем або наркотиками [12].

Криміногенним фактором є деформація правової свідомості. Нині можна говорити навіть про кризу правової свідомості, що виникає внаслідок невідповідності потреб та інтересів, ціннісних орієнтацій та установок, норм і традицій суб'єктів правових відносин [13, с. 27]. Таким же фактором є різного роду цілеспрямоване інформування, релігійні та соціально-психологічні впливи, нерідко приховані, які зомбують своїх adeptів та формують сектантські, екстремістські та інші суїцидальні настрої.

Фактором протиправної поведінки може бути штучний інтелект. Цілком очевидно, що його можна використовувати не лише для запобігання злочинам (наприклад, для виявлення шахрайських операцій на фінансових ринках), а й як інструмент для скоєння злочинів. Це може бути прогнозування поведінки людей або установ для виявлення та використання вразливостей; створення підробного контенту для використання з метою шантажу або для підриву репутації; скоєння діянь, які люди–злочинці не спроможні чи не хочуть здійснювати самі з причин небезпеки, що їм може загрожувати, або з огляду на відсутність потрібної реакції чи знань. Хоча методи є новими, проте самі злочини можуть мати традиційний характер – крадіжка, здирництво, залякування, терор тощо [14].

З розширенням можливостей та розгортанням технологій штучного інтелекту зростають і ризики кримінального його використання. Щоб належним чином підготуватися до можливих загроз штучного інтелекту та захиститися від них, необхідно визначити, якими можуть бути ці загрози та яким чином вони можуть вплинути на життя суспільства та кожної людини.

Висновки. Отже, фактори протиправної поведінки пов'язані переважно з гострими суперечностями самого суспільства, з несправедливістю та соціальною нерівністю, що існувала завжди й існує нині, із тотальною корупцією. Вони можуть мати економічний, політичний, ідеологічний характер. Впливають також психологічні, біологічні фактори, що визначають той чи інший варіант поведінки у кожному конкретному випадку. Серед викликів і

загроз, що сприяють протиправній поведінці та актуальні у сучасному світі, слід назвати й штучний інтелект. Загалом протиправна поведінка є результатом складної взаємодії багатьох факторів, дія яких опосередковується конкретними відносинами, конкретною ситуацією, в яку потрапляє особа.

Суспільно небезпечними наслідками протиправної поведінки можуть бути злочини, в результаті яких завдається істотна шкода суспільним відносинам.

Сучасній науці всі фактори протиправної поведінки невідомі. Навіть щодо відомих факторів нині людство не має ефективних способів усунення. Існує прямий зв'язок між правосвідомістю людини та її поведінкою. Деформація правосвідомості є істотною загрозою для безпеки як самої особи, що вчиняє правопорушення, так і інших осіб та суспільства загалом. Перед сучасною наукою стоїть завдання визначити приховані механізми впливу на правосвідомість з метою попередження протиправної поведінки суб'єктів права.

Захистити себе від правопорушень суспільство може насамперед шляхом усунення, блокування причин, що породжують протиправну поведінку. Щоб зменшити прояви протиправної поведінки, необхідно змінити систему цінностей, морально-етичні норми, прийняті у даному соціумі. Цілісний підхід до нейтралізації причин протиправної поведінки вимагає проведення соціальної політики, спрямованої на зменшення проявів корупції, насамперед шляхом покарання корупціонерів, та подолання соціальної несправедливості.

1. Як змінилися позиції України в міжнародних рейтингах у 2022 році. URL.: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yak-zminylysyapozuczzyi-ukrayiny-mizhnarodnyx-rejtynhax-2022-rocz> 2. Землянська О.В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи: монографія / за заг. ред. О.М. Бандурки. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 367 с. 3. Панов М. Кваліфікація кримінальних правопорушень: поняття і кримінально-правове значення. *Право України*. 2021. № 9. С. 117–145. 4. Навроцький В. Загальні, спеціальні та казуїстичні склади кримінальних правопорушень проти основ національної безпеки України. *Право України*. 2022. № 11. С. 12–23. 5. Jovašević D., Pavlović Z., Sančanin D. Low/Base Motive as a Qualifying Circumstance of the Criminal Act of Murder. *Journal of Eastern European Criminal Law*. 2022. Vol. 19. Is. № 1. P. 97–115. URL.: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1058986> 6. Betus A. E., Kearns

E. M., Lemieux A. F. How Perpetrator Identity (Sometimes) Influences Media Framing Attacks as “Terrorism” or “Mental Illness.” *Communication Research*. 2021. Vol. 48. № 8. P.1133–1156. <https://doi.org/10.1177/0093650220971142>

7. Tu Yu-Te , Sulistiawan J., Ekowati D., Rizaldy H. Work-family conflict and salespeople deviant behavior: the mediating role of job stress. *Heliyon*. 2022. Vol. 8. Issue 10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10881>

8. Пилипів І. Через війну рівень бідності в Україні зріс вдсятеро – Світовий банк. 16 жовтня 2022. URL.: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/16/692679/>

9. Стрельцов Є., Стрельцов Л. Коронавірус і кримінальне право: парадоксальність чи доречність їх спільного аналізу? URL.: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/koronavirus-i-kryminalne-pravo-paradoksalnist-chy-dorechnist-yih-spilnogo-analizu/>

10. Tymoshenko V., Shakun V., Makarenko L., Galiy M. Marginal behaviour as a factor of the commission of an offence. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Is. 28. P. 130–138. doi: 10.34069/AI/2020.28.04.16

11. Островська-Бугайчук І.М. Причини формування девіантної поведінки підлітків. *Вісник Житомирського державного університету*. Педагогічні науки. 2015. Вип. 2 (80). С. 48–52.

12. Basto-Pereira M., Farrington D.P. Developmental predictors of offending and persistence in crime: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior*. 2022.Vol. 65. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2022.101761>

13. Пампура М.В. Деформації правової свідомості в суспільстві, що трансформуються. *Право і безпека*. 2016. № 4 (63). С. 24–27.

14. Caldwell M., Andrews J.T.A., Tanay T. et al. AI-enabled future crime. *Crime Science*. 2020. Vol. 9. № 14. <https://doi.org/10.1186/s40163-020-00123-8>

References

1. Yak zminylysa pozytsiyi Ukrainy v mizhnarodnykh reytnykh u 2022 rotsi/ URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/01/09/infografika/svit/yak-zminylysa-pozyciyi-ukrainy-mizhnarodnyx-rejtnykh-2022-rotsi>

2. Zemlyans'ka O. V. Osobystist' yak ob'yekt sudovo-psykholohichnoyi ekspertyzy: monohrafiya / za zah. red. O. M. Bandurky. Kharkiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnur. sprav, 2004. 367 s.

3. Panov M. Kvalifikatsiya kryminal'nykh pravoporushen': ponyattya i kryminal'no-pravove znachennya. *Pravo Ukrainy*. 2021. № 9. S. 117–145.

4. Navrots'ky V. Zahal'ni, spetsial'ni ta kazuyistychni sklady kryminal'nykh pravoporushen' proty osnov natsional'noyi bezpeky Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2022. № 11. S. 12-23.

5. Jovašević D., Pavlović Z., Sančanin D. Low/Base Motive as a Qualifying Circumstance of the Criminal Act of Murder. *Journal of Eastern European Criminal Law*. 2022. Vol. 19. Is. № 1. P. 97–115. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1058986>

6. Betus A. E., Kearns E. M., Lemieux A. F. How Perpetrator Identity (Sometimes) Influences Media Framing Attacks as “Terrorism” or “Mental Illness.” *Communication Research*. 2021. Vol. 48. № 8. P.1133–1156. <https://doi.org/10.1177/0093650220971142>

7. Tu Yu-Te , Sulistiawan J., Ekowati D., Rizaldy H. Work-family conflict and salespeople deviant behavior: the mediating role of job stress. *Heliyon*. 2022.Vol.8. Issue 10. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e10881>

org/10.1016/j.heliyon.2022.e10881 **8**. Pylypiv I. Cherez viynu riven' bidnosti v Ukraini zris vdesyatero – Svitovyy bank. 16 zhovtnya 2022. URL.: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/10/16/692679/> **9**. Strel'tsov YE., Strel'tsov L. Koronavirus i kryminal'ne pravo: paradoksal'nist' chy dorechnist' yikh spil'noho analizu? URL.: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/koronavirus-i-kryminalne-pravo-paradoksalnist-chy-dorechnist-yih-spilnogo-analizu/> **10**. Tymoshenko V., Shakun V., Makarenko L., Galiy M. Marginal behaviour as a factor of the commission of an offence. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9. Is. 28. P. 130–138. doi: 10.34069/AI/2020.28.04.16 **11**. Ostrovs'ka-Buhaychuk I.M. Prychyny formuvannya deviantnoyi povedinky pidlitkiv. *Visnyk Zhytomyrs'koho derzhavnoho universytetu*. 2015. Vyp. 2 (80). Pedahohichni nauky. S. 48–52. **12**. Basto-Pereira M., Farrington D.P. Developmental predictors of offending and persistence in crime: A systematic review of meta-analyses. *Aggression and Violent Behavior*. 2022. Vol. 65. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2022.101761> **13**. Pampura M.V. Deformatsiyi pravovoyi svidomosti v suspil'stvi, shcho transformuyet'sya. *Pravo i bezpeka*. 2016. № 4 (63). S.24–27. **14**. Caldwell M., Andrews J.T.A., Tanay T. et al. AI-enabled future crime. *Crime Science*. 2020. Vol. 9. № 14. <https://doi.org/10.1186/s40163-020-00123-8>

Tymoshenko Vira. Criminogenic factors of illegal behavior

In this article, the author considers the economic, political and ideological factors of illegal behavior. All of them can have a criminogenic nature and negative consequences for society and each person in particular. One of the important sources of illegal behavior is social inequality. Natural, anthropogenic and man-made disasters also have a negative impact on human behavior. Psychological and biological factors that determine one or another variant of behavior in each specific case should also be taken into account. With the deployment of artificial intelligence technologies, the risks of its criminal use are increasing. Specific factors of illegal behavior in Ukraine are named, among which attention is focused on corruption. It has been established that illegal behavior is mainly caused by sharp contradictions of society itself, injustice and social inequality, total corruption. It indicates the existence of a conflict between the individual and society, between personal and public interests. It can be argued that illegal behavior is the result of a complex interaction of many factors, the action of which is mediated by specific relationships, a specific situation in which a person finds himself. Socially dangerous consequences of illegal behavior can be crimes. To eliminate the factors of illegal behavior, it is necessary to solve a number of economic, political, ideological, legal and other problems, to implement social policy aimed at overcoming population poverty, reducing the manifestations of corruption, primarily by punishing corrupt officials and overcoming social injustice.

Key words: illegal behavior, crime, corruption, legal awareness, warning.